

VEJBRED (*PLANTAGO*) SOM SÅRMIDDEL

BOTANISK INTRODUKTION

Vejbredfamilien (Plantaginaceae) er med cirka 260 arter rigt udviklet i alle verdensdele og herhjemme repræsenteret med seks arter, hvoraf dog kun halvdelen interesserer i denne forbindelse: *Plantago lanceolata* (Lancetbladet vejbred), *P. major* (Glat vejbred) og *P. media* (Dunet vejbred). De to førstnævnte har en

eurasisk udbredelse og optræder nu næsten kosmopolitisk som ukrudt. *Plantago* hører til vort lands ældste kulturledsagere; pollenanalyserne viser, at Lancetbladet og Glat vejbred indvandrede omtrent samtidig med den yngre stenalderes bønderfolk.¹ Af Nordamerikas 15 *Plantago*-arter er kun disse to naturaliseret fra Europa. Nybyggerne medførte hele bundter af tørrede vejbred (som lægeplante), og herfra spredtes frøene. Indianerne kendte altså ikke *Plantago* før europæernes ankomst og kaldte den derfor *Engelskmandens fod* – den groede frem, hvor hvid mand havde rejst eller bosatte sig.²

Plantago lanceolata og *P. major* er habituel så karakteristiske, at botanisk ukyndige næppe har kunnet forveksle dem med andre plantefamiliers medlemmer. I folkemedicinen skelnes der dog kun sjældent mellem de to arter.

VEJBRED I PRIMITIV SÅRTERAPI

Planterigetets ældste anvendelse i medicinen har utvivlsomt været som sårlægende midler. Behandlingen af sår, bylder, udslet etc. hører til urmedicinen. Fra først af brugte

Glat vejbred eller groblad (Plantago major) ur
Johann Georg Sturm, *Deutschlands Flora in*
Abbildungen, 1796.

naturmennesket vel ethvert grønt blad til omslag, men efterhånden fik det erfaring for, at visse planters blade havde en særlig mildnende eller lægende effekt, og kendskabet til nogle forholdsvis få – bl.a. *Plantago* – blev siden overleveret i folkemedicinen. Allerede Papyrus Ebers (ca. 1550 f. Kr.) ordinerer et kompres med knuste blade eller bladsaft af forskellige planter på sår *for at få kødet til at gro*.³ I norsk folkemedicin nævnes ca. 50 arter, hvis blade er blevet brugt (og til dels stadig anvendes) som omslag på sår.⁴ Ikke sjældent hedder det, at bladet, for det benyttes som trækplaster, skal gennemhulles (-prikkes); også nutidens sårplastre er porøse, men folkemedicinen erkendte nødvendigheden af, at sårvæske og pus kan få afløb gennem hullerne.

De vækster, som fandtes nærmest bopladsen, kom naturligt nok først på tale som nærings- og lægeplanter. Og det gælder bl.a. netop vejbred, der sikkert hører til Mellem- og Nordeuropas urmedicin. Et kødfuldt blad af den nærmeste plante blev lagt på sår o.a. læsioner – vi hører herom i antike skrifter, i et tysk heltekvad, nedskrevet ca. 1230, og i Völsungasaga (sidste halvdel af 1200-tallet) (jvnf. nedenfor). Den medicinske magister Bartholomæus i samme periode anfører vejbred som lægemiddel på sår, fistler etc.⁵ At vejbred efterhånden blev en af de foretrukne planter kan dels skyldes empiriske resultater, dels de store, brede blades lindrende (kølende subs. fugtigvarme) virkning, og dels signatura rerum: Planten, som så ofte trædes ned (og, kommer i berøring med menneskenes fødder), måtte også kunne læge deres lidelser (jvnf. næste spalte). Eller man hæftede sig ved, at omridset af *Plantago major's* blad ligner en fodsål. Benævnelsen *Plantago* (af planta 'fodsål') findes først hos Plinius (*Naturalis historia* XXV, s. 11, 90); En *Hausmittelbuch* 1681 anbefaler at smøre fødderne med vejbredsafte.⁶

Brugen af vejbred i hæmostatika (både ind- og udvortes) har spillet en stor rolle i

mellem- og nordeuropæisk folkemedicin og nævnes allerede i antiken. 1260 kaldes vor plante *blutwurz*. Max Höfler mener, at de første gode erfaringer med vejbred blev gjort, da de lagdes som kølende omslag på ammers sårede brystvorter; man fortsatte hermed, også når der indtraf mastitis og udvidede applikationen.⁷ I en beretning om drømmetyderen Artemidoros (2. årh. e.Kr.) lægger en kvinde de kølende vejbredblade på sit betændte bryst og bliver helbredt.⁸

Meget taler for, at vejbred hører til de få lægeplanter, hvis applikationer ikke simpelthen blev overtaget fra antikens skrifter. Germanerne lærte ikke at benytte denne plante af folkene syd for Alperne, men opdagede selv dens lægekraft.⁹ Vejbreds anvendelse som sårmiddel synes at være af nyere dato hos de romanske og slaviske nationer. Nordiske navne som *groblad*, *heilblatt* o.a. er meget gamle. At *Plantago* var kendt i den ældste angelsaksiske medicin, viser navnet *wegbraede* i *Lay of nine herbs* – Sangen om ni (magiske) urter, et af de vigtigste og mest udførlige vidnesbyrd om forhistoriske lægeurtbesværgelse. Digtet indeholder en blanding af hedenske og kristne anskuelse, men er flere steder vanskeligt at tolke og blev rimeligvis overleveret i en ufuldstændig eller forvansket form. *Plantago* omtales som *urternes moder* og siges at modstå gift og smitte (underforstået: som den hævder sig mod vognhjul og fodtrin).¹⁰

Det kan i denne forbindelse nævnes, at vejbred endnu nogle steder i Europa (f.eks. Rhinlandet, Frankrig) betragtes med en vis ærefrygt. Det er den gode Guds urt, og børn advares mod at mishandle eller plukke planten; de vil dø, om den føres med hjem.¹¹ Det er videre interessant og vidner om vejbreds ældgamle anvendelse, at den nævnes i natursagn om dyr, der såret eller bidt opsøger denne vækst for at blive lægt.¹² Så stærk var forvisningen om vejbreds sårlægende kraft, at man endog gned brandsår i træer med *Plantago lanceolata* og

bandt en klud om stammen eller grenen: *Såret læger uden videre Hjælp ... Mangen Bonde betjener sig af dens friske Blade til at lægge på sine egne Saar.* (1798).¹³

NORDISK MIDDELALDER. ANTIKKEN. URTEBØGERNE

Oldtidens klassikere kalder vor plante arnoglosson, der oversættes med 'fåretunge' i middelalderlige urtebøger. *Vejbred* er specifikt nordeuropæisk og kan litterært føres cirka 1000 år tilbage til en mængde varianter i tyske glossarier (wegerih, wegenbreita etc.). Formen wegbraede i den angelsaksiske besværgelse kunne tyde på, at planten og navnet var kendt dér, endnu før de germanske stammer emmigrerede fra Slesvig-Holsten til England i det 3. århundrede e. Kr.¹⁴ Som navn til *Plantago major* er *wægbrethæ*, *wægbreth* o.a. kendt herhjemme fra 1200-tallet, af Harpestræng overført direkte fra ty. *wægbreth*; Thott ca. 1450 har *weybreth*. Senere urtebogforfattere omdannede navnet til *Vejbref*, og siden blev det yderligere forvansket til meningsløsheder som *vejbær*, *-bænk*, *hvedebrødsblade* m.fl., jvnf. holl. *waterbladen*, eng. *way-bread*, 'vejbrød'. Frits Heide¹⁵ tyder mhty. *wegebrette* som *den* [urt], *der spreder eller fjerner smerte*; da munkene kopierede græske og latinske kildekrifter, forvekslede de præfiks *we* 'smerte' med *wec* 'vej', og suffikset tyder Heide som *breitta* 'spredt', idet han komparerer med andre sårlægende eller stikkende planters navne: mhty. *breitleteche*, *breitlech* (burre), *breitdistel*, *veh(e)distel* (marietidsel ca. 1100, kartebolle 1485) og nyere: *vergehblatt* (Sachsen). Med denne etymologisering står Heide ene, idet andre mener, at suffikset i en af grundformerne, ghty. *wegarich*, skyldes rik "konge" (sml. rex), og betydningen skulle

altså være 'vejens hersker',¹⁶ det danske *vejbred* refererer dels til de brede blade (*P. major*), dels til voksestedet.¹⁷

Et gammelt nordisk navn, som direkte sigter til anvendelsen som sårmiddel, er *groblad*, dannet af gro, oldnord. groeda eller groa i betydningen 'læge(s), helbredes',¹⁸ bladene lagdes (lægges) på sår og trak 'ondskaben' ud; når det var rensset af første omslag, anbragtes et nyt med bladets anden side vendt indad – *retten* [bladoversiden] *trækker, vrangen læger*. Heraf sv. *dra(g)blad* (1880ff., Skåne, Smål.) og kontaminationerne *läkegro*, *droblad*,¹⁹ holl. *trek(ke)blad*.²⁰ Endvidere *läkeblad*, *läkesbläcker*,²¹ der svarer til *lægeblad* (1796ff.) noteret flere steder i Danmark,²² gno. *læknisblad*, nu *läk-jelblad* (1860ff., alm.), *sårblad*,²³ ty. *lägenblatt* (Mecklenburg, nordisk låneord?), *gochheel* eller *jochhel* (Riesengeb., Schles., N. Böhm.), til gahheila, gaheile i glossarier 11.–12. årh. med betydningen 'hurtigt lægende',²⁴ holl. *geneesblad*,²⁵ angelsaks. *laecewyrt*, *leechwort*,²⁶ irsk *slán lus* (til slán 'sundhed'²⁷), eng. *healing blade*, – *leaf*, – *herb*.²⁸

Vejbred nævnes allerede i assyriske medicin (bladene på hævelser),²⁹ men ikke af hippokratikerne, uagtet Plantaginaceae må have været almindelig også i datidens Grækenland. Derimod giver Dioskurides i *De materia medica* 2,126 en udførlig omtale af arnoglosson (samlenavn til *Plantago* sp.) som bl.a. hæmostatikum, sårmiddel, god for bylder, svulster.

Celsus' encyklopædi *Artes* (*De medicinae* VIII) regner *Plantago* til de kølende og samtidig fordelende lægemidler og anbefaler den bl.a. for elephantiasis, medens Plinius i *Naturalis historiae* (XXV, 58, 122, 125) fortæller, at en græsk læge Themison skrev en hel bog om denne plantes forunderlige lægekraft, hvis saft var et middel for skorpioners og andre vilde dyrs bid. Både Celsus og Plinius henter deres viden fra græske lægeskrifter, førstnævntes oplysninger stammer måske fra et enkelt kildekrift.

Svartkämpar (*Plantago lanceolata*) ur Johann Georg Sturm, *Deutschlands Flora in Abbildungen*, 1796.

Også langt senere gik en mængde af de antike forfatteres indikationer mere og mindre direkte over i middelalderens og den nyere tids urtebøger. Pseudo-Apuleius' *Herbarius* nævner ikke færre end 24 anvendelser for herba plantago, bl.a. på fodsår: *Si pedes tumuerint ab itinere. Herba plantago contusa, cum aceto inposita tumorem tollit*,³⁰ hvilket gentages i en middelalderlig recept,³¹ en tysk urtebog ca. 1800 og endnu senere. Albertus Magnus kalder ca. 1250 vejbred det bedste middel for bylder:³² *consolidat ulcera optime, et ad haec nihil, est melius ea* – men gentager ellers Dioskurides.

Vejbred er ikke nævnt i Eddadigtningen, men at de gamle nordboere brugte friske blade som omslag på (hug)sår fremgår af *Völsunga-saga*.³³ Det har sikkert været en velkendt lægeurt i den krigeriske hedenold, da sårskader var almindelige. Man vidste, at et sår skulle vaskes og renses, før det blev forbundet med kølende salver eller blade. I nordisk middelalder (Sverige) blev vejbred brugt som styptikum, på brandsår og hundebid,³⁴ og i en islandsk Harpestræng-bearbejdelse fra 1200-tallet hedder det: *For ormebid, tag saft aflægegras [P. major], olie og salt og giv ham det at drikke. Det driver giften ud (við ormsbit tak lög af læknisgrasi ok oleo ok salt ok gefhonum drekka. þat hrindr eitro ór) – og for brystbylder: við spenbólga. tak læknisgras ok bitt við*.³⁵ Et oldnordisk Harpestræng-fragment ca. 1350 har: *tac læknisgras ok stappa med hveiti [hvedemel] ok legg við sar*,³⁶ og en isl. lægebog fra 1500-t. tilråder ved feber og alle sygdomme og sår hos kvæg at stampe roden af *læknes grase* med koldt vand og give dyret det at drikke.³⁷

Hortus sanitatis (ty. udg. 1485, cap. 308) anfører vejbred blandt midlerne for bid af gale hunde, dydrofobi. Af ”den tyske botaniks fædre” skriver Leonhardt Fuchs 1543 (*New-Kreüterbüchlein*), i alt væsentligt efter antike kilder, at vejbredblade udtørres og sammentrækker, hvorfor de er nyttige til alle slags

onde, vædskende og urene skader; de stiller blodet, deres saft er god for mundfeule (skørbug) o.s.v. Hieronymus Bock 1551 (*Kreutterbuch* 86a) priser vejbred som den mest brugbare af alle urter: *Es mögen die wundarztet des wegerichs gar ubel entrachten* – og derfor vil apotekerne ikke føre denne droge, thi der er *beinahe kaum ein Mensch / der da nit wisse warzu wegerich gut sei (das sieht man in täglicher übung und erfahrung)*.

At vejbred på samme tid nød ry som sårmiddel i England, fremgår af Shakespeares digtning; de vegetabiliske lægemidlers anvendelse må han have erfaret hos landbefolkningen. I *The Two Noble Kinsmen* (1592), 1. akt 2. scene hedder det, at *these poor slight sores need not a plantain*, i 1. akt 2. sc. af *Romeo and Juliet* (1594) siger Romeo til den kloge Benvolio:

”Your plantain leaf is excellent for that.”
Benvolio: ”For what, I pray thee?”
Romeo: ”For your broken skin
[kontusioner].”

Rådet gentages i *Love's Labour's Lost* (1594) 3. akt 1. sc., hvor Moth præsenterer Costard for Armado:

Moth: ”A wonder, master! here's a Costard
[gl. ord for hoved] broken in a skin.”

Costard: ”... O, sir! plantain, a plain, plain-tain, no l'envoy, no l'envoy, no salve, sir, but a plantain.”

Harpestræng-versionerne 1300–1500-t. vrimer med vejbred applikationer – foruden i 14 andre råd til omslag på kræftsår, den knuste urt på almindelige sår (1300t.);³⁸ i Harpestræng-afskrifter fra 1400-t. anbefales *Plantago* med honning til rensning af vædskende sår, med æggehvite på brandsår, som blodstillende

kompres og omslag på hundebid, saften til skylning af sår i mundhulen og tandbylder, omslag på næse- og øjenbetændelser, på ømme fødder samt en række andre applikationer, der falder uden for denne undersøgelse.³⁹

I kap. 40 af den latinske urtebog *Liber Herbarum* ca. 1450, tilskrevet Harpestræng, står, at: *Vejbred er en urt, som ikke forgæves kaldes Plantago, thi den læger og heler, hvad der er sønderrevet. Kogt med majmåneds smør og spist giver den god fordøjelse og læger, hvad der er stødt eller knust i mennesket; dette heler og styrker godt.*⁴⁰ Og af en Harpestræng-afskrift fra primo 1500-t.:⁴¹ *Plantago webreff dicitur plantago quia valet for tendbrod / ffør gallen hund beeth / støt oc laad weth saret till thet er hielt Iem for jedher / ... ffør blod soot / for sware bild / oc røden tendher støt oc laad wet them* – etc.

Christiern Pedersen's *En nøttelig Legebog faar fattige och Rige* (Malmø 1533) kan være repræsentativ for samtidens urtebøger. Den bygger stort set på Barth. Vogter's lægebog, Augsburg 1531ff., hvis hovedkilde er *Hortus sanitatis* 1485ff. Chr. Pedersen har imidlertid ofte fejlagtigt oversat Vogter's plantnavne Weyrauch (virak), Feygen bletter (figen), Weggrasz, Wegtritt (vej-pileurt) og Wegwart (cikorie) med *Veybred*, *Weybreff* etc.

Følgende af hans råd interesserer i denne sammenhæng (vejbred omtales i 39 andre):

Saften eller eddikedekokt på betændte øjne; blade af *P. lanceolata* holdes i munden eller tygges for sår og bylder i mundhulen; blade af *P. major* på tandkødssår; saften drikkes for bylder i halsen; knust *P. lanceolata* + rosenolie og smør til plaster på bulne mammæ (i et andet råd: for at de ikke skal blive for store); saft af *P. major* på klud eller saften med bygmel til plaster i anus mod "blodgang" (hæmoroïder?); saft af *P. major* + æggehvite på sår som styptikum og på brandsår; dekokt af *P. lanceolata* i vin til sårplaster; saften i kræftsår; bladene på

pestbylder; blade + æggehvite på gale hundebesid.

Simon Paulli skriver i sin *Flora Danica, det er Dansk Vrtebog* 1648 (p. 321, no. 171, I, L) om *P. major*:

... til gamle saavel som ferske Saar oc Wunder: Oc dersom de med saften aff Weybred / eller ickun alleniste med de grønne Blade / som blifue paalagde / nocksom efter Ynske heelis oc lægis. – Men det er saa gemeent at bruge Weybred til Kryssel / Fnæt oc Saar paa Beenene / oc anden Steds paa Kroppen / at enhuer ja endoc de smaa Børn vide der aff at sige / oc derfor ocsaa til den samme Fornødenhed bruge / i det de drage Seenerne ud aff Bladene / oc saa Morgen oc Aften legge dennem paa Saarene.

Endelig ordinerer Lægen Johann Valentin Wille ca. 1670 et plaster af vejbred til behandling af skinnebenssår.⁴²

GEOGRAFISK OVERSIGT

Plantago sp. er gennem tiderne blevet anvendt for en lang række lidelser; i denne oversigt citeres kun *Plantago*'s applikationer og navne i relation til lægemiddel på ydre sår, bylder og forskellige hudlidelser.

Danmark: Vejbred er det eneste trækplaster (foruden grønkålsblade), som fattigfolk bruger (1787).⁴³ *Landmanden veed at bruge de friske Blade til at rense og læge Saar (P. major, 1796)* – dette gælder endnu mere de friske blade af *P. lanceolata*.⁴⁴ Bladene nævnes blandt *lutter skjøne Urter til at uddrage Svulster af ophovnede Lemmer* (Bornh. 1804).⁴⁵ Bladene anvendes som husråd mod sår (1806),⁴⁶ de lægges på sår og bullenskab: den øvre side *trækker*, den anden læger (Viborg-egnen 1871).⁴⁷ Bladene bruges til bulne fingre (1885).⁴⁸ *Lægeblad* som

omslag på bullenskab (1894).⁴⁹ Med fem andre remedier som plaster (eller bladene bindes) på ringorm.⁵⁰ ”Timgaardskonen” i Vestjylland brugte vejbred i plastre på betændte fingre.⁵¹ Bladene på sår, især bullenskab – ”retten” trak og ”vrangen” lægede (Refsnæs).⁵² Knuste blade på bylder og betændelser (Sjælland)⁵³ – jnf. *byldeblad(e)*.⁵⁴ Regnes for et udmærket omslag på sår; den ene side læger og den anden trækker: *ingen véd dog nu, hvilken Side der er Tale om, og det er maaske Grunden til, at de alligevel ikke mere bruges* (1905).⁵⁵ Bladene lægges på ømme sår, bulne fingre, sprukne læber (Jyll., Fyn);⁵⁶ har på Fyn længe været brugt til at hele friske snitsår – saften som middel for myggestik.⁵⁷ Knuste blade på brandsår – en glimrende lægeplante til sår og betændelser (Fyn).⁵⁸ *Endnu i vore Dage vil mangen Landbruger bruge dens Blade til Forbinding af Saar* (ca. 1920).⁵⁹ Saften desinficerer sår, hindrer blodforgiftning, læger skinnebenssår.⁶⁰ Bladene lægges i skridtet for hudløshed (Sønderjyll., medd. 1946). Af roden en the mod hæmorrhoider (Møn).⁶¹ Roden skæres i terninger og sættes på brændevin, der gnides på småsår (Sydfyn, medd. 1946).

Sverige: *P. major* nævnt som sårmiddel i svenske lægebøger fra 1400- og 1500-tallet; *groblad*h ... *betir for thy plantago at hon plantir och gör stadukt thz som är synder brutet*.⁶² Har bønderne hugget sig, lægger de vejbredblade på såret (1747).⁶³ *P. major* bruges meget af bønderne, når de har såret sig; *de spører ey om andet medicament, thi det holder såret rent og koldt, så der ikke dannes dødt kød, og det læges af sig selv* (1770).⁶⁴ Almuen bruger bladene til at lægge på ikke for dybe sår, *ock hwar en god natur är, behöfues ofta ej annat Läkemedel* (1806).⁶⁵ De friske blade bruges mest, udvortes er de sår-lægende og rensende, f.eks. efter brugen af Spansk flue (1802); knuste blade af *P. major* er blødgørende og fordelende på adskillige slags sår samt på bistik (1825).⁶⁶ Man plejede at binde *groblad, läkeblad* på friske sår, gnidsår, ”sura

ben”, ømme fødder, bylder; saften blev presset i gale hundes og hugormes bid – planten indtog i næsten alle landsdele en ældgammel og uomstridt hædersplads i sårterapien, erstattede i forrige tider næsten vor moderne antiseptik og benyttedes frem til nutiden.⁶⁷ Blade af *P. major* (*läkareblad, läketungå, gröbla*) anvendes til at binde om sår, bullenskab etc., på insektstik; henter materien ud af bylder og betændte steder – den ene side trækker, den anden læger.⁶⁸

Norge: *P. major, groreblad, läkings-blad*, læger friske sår (ca. 1750),⁶⁹ Planten blev brugt og anvendes stadig i de fleste bygder til at lægge på sår, modne bylder (1762, 1779 o.fl. til 1930); bladribberne fjernes og/eller bladpladen gennemhulles med en nål⁷⁰ – oversiden læger, undersiden trækker.⁷¹ *Lækmoblekji* lagdes på sår og modnede bylder, kølede og trak pus'en ud,⁷² Det bedste sårmiddel var *lekeblekker*; blev man bidt af en hugorm, skulle plantens saft i såret.⁷³ Selv i byerne møder folk endnu hos lægen med *groblad* på sår (1933).⁷⁴

Finland: *Groblad, grödanblad* på bylder og på åbne sår for at stille blodet, binde såret sammen og uddrage materien; endvidere lagt på erysipelas (sv. Finl.).⁷⁵ – *Sammakonruobo* 'grouit' (1850), *kasakan rouho* 'kosakurt', herhen? (1850), *laastariilehti* 'plasterblad' (1866), *haavanlehti* 'sårblad' (1906), *sammakkolehti* 'groblad' (1906), *rahvaanlehti* 'almuens blad' (1915), *hikilehti* 'svedblad' (1933).⁷⁶ Anvendes ikke af lapperne.⁷⁷

Færøerne: *Götubraa, lækomsblekkje* bruges som en god lægedomsurt for sår og udvortes skader (ca. 1780).⁷⁸ *Dens* [*P. major*] *Kraft til at rens og læge gamle Saar er ... bekendt for nogle af Indbyggerne, skönt Planten kun sees faa Steder* (1800).⁷⁹ *Götubrá* har så længe man mindes været lagt på især gamle sår.⁸⁰

Island: *Græð(i)sura* (1772 ff.), – *-bladka, götubrá* (1830) – de friske blade af *P. major* heler sår, bylder, mod fodsmerter; den pulviserede rod strøs på gamle og ildelugtende sår.⁸¹

England: *Healing blade* (*P. lanceolata*) lægges på sår (Skotl. 1777),⁸² anbragt i strømperne har planten ry for at kunne lindre foden, når den såres under gangen (ca. 1880).⁸³ Anvendes endnu som lægemiddel for sår, kontusioner etc. (Shetlandsøerne 1947).⁸⁴

Irland: Anvendes i omslag på snitsår (cuts) – jnf. gælisk, irsk *slàn lus*, – *lís* 'lægende plante'.⁸⁵

Holland: *P. major*, *kankerbloem*, er god for brystkræft (1644).⁸⁶ Bladene har fra gammel tid været et meget almindeligt sårmiddel, brugt for inflammationer, læsioner, bylder, daktylis (*hondemiesbladeren*; *hondemies* = fingerbetændelse), erysipelas, børns eksem; den glatte bløde bladside læger og den anden ribbede trækker; førstnævnte lægges mod såret, og når det læges, vendes bladet.⁸⁷ Bladene anbringes på ophedede fødder og mindre kvæstelser.⁸⁸ Udvortes applicering af rod og frø på hæmorroider.⁸⁹ Almindelig brugt på åbne sår og på udslet for at fjerne "ondskaben" (1946).⁹⁰

Frankrig: Regnes for et glimrende sårmiddel. Landboerne fjerner bladens epidermis og lægger dem på snitsår, ekskoriationer o.a. læsioner, som hurtigt læges; er også blodstillende (siden 1500-t.):⁹¹ *herbe au charpentier* 'tømmermandsurt', *herbe de la coupure* 'snitsårurt', *herbe de Saint-Joseph* (tømrernes patron), *herba de crapaud* 'svulsturt', dial. *houélha d'estànca sàng*.⁹² Bladsaften gnides på hvepsestik.⁹³

Tyskland: Er blevet brugt som styptikum på sår af blodigler.⁹⁴ Bladene af *P. major* og *lanceolata* meget benyttet til at lægge på åbne sår og bylder samt til at gnide ligtorne med; de læger, køler og trækker heden bort (Vestpreussen 1880)⁹⁵ – *hühmeraugenwurz* (Bayern 1867ff.),⁹⁶ *wundkraut* (Posen),⁹⁷ *heilwundenkraut* (Rhinl.), *hitzblätter* (v. Oder). Soldater lægger før marchture disse blade under svangen for ikke at pådrage sig fodsår (1897).⁹⁸ Lægges på "steintritt" hård hud på fødderne af folk, der færdes barfodet (Bayern 1922).⁹⁹ Bladene bindes som styptikum på friske sår:

blutsieger (Mittelfranken),¹⁰⁰ eller for at holde dem åbne.¹⁰¹ Den knuste urt på snitsår og insektstik eller inflammationer efter sådanne; unge blades saft koges med svinefedt til en salve på betændte sår (1942),¹⁰² udtræk anbefales til behandlingen af bylder, fistler, ulcus, brandsår, cyclitis.¹⁰³ Af *dornsame* (*P. major*'s frugtstand) laves en grød "treib-aus", der skal kunne trække torne og splinter ud af huden (Bayern).¹⁰⁴ – Tyske sprogøer: *Heilblater* (*P. major*) knuses og blandes med usaltet smør eller fløde til omslag på sår (Zips, tidl. Ungarn, nu Czekoslovakiet),¹⁰⁵ Nösnerland (forhen Ungarn, nu rumænsk Transsylvanien): *bloderblettchen*, til blatter 'blære, byld', *heilblättchen*, *schneidblätter* (på snitsår), *wundenblättchen*, *amblättchen* – til rhein. am 'pus', *stappmblett* = stopfenblatt, trækker stappm (pus) ud af sår.¹⁰⁶

Svejs: Knuste blade på friske sår *damit keine Maden* [maddiker] *entstehen* (1804).¹⁰⁷ *Ballablätter* lægges mellem tærerne, før strømperne trækkes på, for at undgå brændende hede fødder (og vabler), læger fodsår, f.eks. gnidsår fra træsko.¹⁰⁸ Knuste *spissblätter* (*P. lanceolata*) skal, brugt som kompres, kunne trække træsplinter (spisse) ud af kroppen.¹⁰⁹ Frøene indsnuses for stærk næseblødning.¹¹⁰

Østrig: Blade af *P. lanceolata* lægges på åbne sår og saften på brandsår; udtræk til badning af bylder og i benbrudssalve (Zillertal).¹¹¹ Til omslag på afl betændte ømme hudpartier – *aflkraut* (Kärnten).

Letland: Bladene lægges på bylder, når de begynder at træde frem, *sie vermindere die Wärme und die Geschwulst*.¹¹²

Estland: Alle slags bylder dækkes gerne med *Plantago*-blade for at de kan læges (1829).¹¹³

Czekoslovakiet: Anvendes på sår og betændelser – *ranocel* 'mirakellæger', *gitroczył*, *jitrocel* – af jitro til jitríti 'gøre betændt' + cel (czył) af celiti 'læge'.¹¹⁴

Balkan: Bladene skal kunne trække pus af sår.¹¹⁵ *P. lanceolata* og *major* er meget benyttede lægeplanter i Serbien, Bosnien og

Herzegowina; bladene lægges på sår af enhver art, de modner abscesser og ”blodbylder”; et knust blad lægges med undersiden mod hævelser for at trække pus'en ud; saften af *Plantago* og *Achillea millefolium* (røllike) + lidt salt og alun til badning af betændte øjenlåg (1894).¹¹⁶ *P. major* et sårmiddel i Dalmatien: *folia vulneraria sunt* (ca. 1840).¹¹⁷ Friske blade bredes omhyggeligt ud over kropspartier med hedeudslet (Istrien).¹¹⁸ Bladsaften for tandkødsliedelser, roden tygger for tandsmerter (Grækenland).¹¹⁹ – Zigeunerne kender vejbred som styptikum.¹²⁰

Italien: *P. major* et sårmiddel: *Præstat in medicina ad ulcera et gargarismata ob vim medicam vulnerariam, adstringentem* (ca. 1830).¹²¹

Spanien: *P. Loefflingii* anvendes for slangebider.¹²²

Rusland: *Plantago* sp. og især *P. major* spiller som sårmiddel en stor, måske den største rolle i russisk folkemedicin¹²³ (germansk påvirkning fra folkevandringstiden?). Bladene appliceres på alle slags sår (1771) ; de blev *fra gammel tid og overalt lagt på friske sår* (1813).¹²⁴ Også på bylder (1827; kalmukker 1859 *P. media*).¹²⁵ Friskplukkede blade som kølende og smertestillende forbindelse på sår, bylder etc. (1869), på snitsår og furunkler (1876). Alle vejbred-arter, friske eller i pulverform, på sår (Kaukasus 1825, 1885; Sibirien 1886).

Ukraine: friske blade på snitsår og bylder, at de hurtigt kan læges (1887); friske eller dampede tørre blade af *P. major* meget alm. brugt til at lægge på rifter o.a. læsioner, bylder, insektstik, erysipelas; saft eller dekøkt til sårvask; den pulveriserede rod strøs i sår; med fedt eller sur fløde til sår- og byldesalve, på opsvulmede hænder med bylder mellem fingrene; *rannyk* – til rana ’sår’ (ca. 1940).¹²⁶ Planten nyder stort ry som middel for gale hundesbid. Et grødomslag af planten anbringes så længe, til såret er betændt; det forbindes derefter i flere uger med en salve af roden og en balsam.¹²⁷

Dunet vejbred eller rødkämpar (*Plantago media*)
ur Johann Georg Sturm, *Deutschlands Flora in*
Abbildungen, 1796.

USA: Knuste vejbredblade på alle slags sår, evt. for at trække ”giften” ud; friskplukkede blade lægges alm. på bistik.¹²⁸ – Bladene koges og blandes med svinefedt til en salve på kræftsår (negre ved Mississippi). – Indianere: Knuste blade, evt. først opvarmet, anvendes som kompres på bylder (Delaware)¹²⁹ og hudlæsioner (Iroquois),¹³⁰ tumores og inflammationer (Meskwaki, Menomini, Forest Potawatomi).¹³¹ Knuste blade af *P. major*, evt. med *Clematis ligusticifolia*, som omslag på kontusioner for at få hævelsen til at svinde eller bylders o.a. inflammationers pus til at bryde frem; hele visne blade gennemvædes med olie og bindes på rifter og sår – stimulerer helingen uden at efterlade ar (Nevada).¹³² Saften smøres på sår (Shinnerock, Long Island). Brandsaar behandles med en the af *P. major* (Meskwaki). Bladene af *P. major* oplødes i varmt vand og

bindes på læsioner, seneforstrækninger, sår; er også et lindrende og lægende remedium for brand- og skoldsår (Ojibwe).¹³³ Friske blade, smurt med fedt, lægges på betændelser og fornys, så snart bladene er tørre og varme; fint-hakkede blade på bistik og slangebid – indianerne bærer altid nogle blade i lommen for at kunne afbøde virkningen af et slangebid (Ojibwe, Chippewa).¹³⁴ Et bundt blade opvarmes og lægges på fod for at trække torn eller splint ud (Omaha-Ponca).¹³⁵

Planten blev, som så mange andre, brugt til at flytte og fjerne iborede gifttorne eller splinter af kroppen. Operationen var meget simpel. Den bestod i anbringelsen af et let strøg fedt (suet) på et af bladene; dette blev dækket af et andet blad og bundet stramt over tornen eller splinten, som skulle fjernes. Det varede sædvanligvis 10 timer, så kom den til syne ved hudens overflade. Den samme praksis kan også bruges af personer, der tilfældigt har trådt på et rustent søm – således undgås faren for blodforgiftning (Californien).¹³⁶

Kanada (indianere): Friske blade af *P. major* som trækplaster på sår, andre kvæstelser, brandsår; omslag af dekokt af vejbrede blomsteraks på langvarige bylder; frøudtræk udvortes på betændelser (Tête-de-Boule).¹³⁷ Friske blade af *P. major* til forbindelse af reumatiske fødder – ”trækker det onde ud”; med *Mitella repens* til omslag på hævelser (Abénakise).¹³⁸

Antillerne: *P. major* koges og dekoktet til badning af cyclitis (Jamaica) og sår iøvrigt (Dominica).¹³⁹

Bolivia: Bladene af *P. major* på sår og bylder; til gurgling af sår i mund og svælg (Aymara-indianere).¹⁴⁰

Brasilien: Bladene af en *Plantago* anvendes for øjenbetændelser.

Tibet: Tha-ram (*P. major*) som lægemiddel på ”røde øjne” og keratitis.¹⁴¹

Indien: *P. ovata* tilskrives kølende og lindrende evner, er nyttig ved behandling af inflammationer. De knuste frø med vingør og olie til omslag på reumatiske og podagristiske hævelser.¹⁴²

Japan: *P. asiatica* hører til Japans mest brugte droger. Lægges på sår og bylder.¹⁴³

Kina: Besynges i kinesernes kanoniske bog *Shi-king* (i. årh. f.Kr.). Blade og rod af *P. major* bruges som astringens i sår, for næseblod, hæmaturia og andre blødninger.¹⁴⁴ – Kineserne i Amsterdam anvender vejbred til sårbehandling: først lægges bladens ru underside på såret, til det er lægt, et nyt omslag med den glatte overside indad skal sikre en hurtig heling.¹⁴⁵

Ny Zealand: Blade af *P. sp.* til omslag på ulcera, et infus på skold-, brand-, snitsår, bylder; saften på sprukne læber, bylder, brand- og snitsår – renses sårene.¹⁴⁶

Hawaii: De friske blade af flere *Plantago*-arter, bl.a. *P. lanceolata* og *major* (indslet ca. 1850) knuses og bruges som omslag; saften smøres på blødende sår som styptikum.

INDHOLDSSTOFFER. FARMAKODYNAMISK DISKUSSION

I betragtning af Plantaginaceæ's årtusindårige, internationale anvendelse som sårmiddel er det ejendommeligt, at der hidtil kun er anstillet få farmakologiske og farmakodynamiske undersøgelser. Lige til nutiden har man ment, at vejbred – i modsætning til mange andre af de gamle lægeplanter – ikke indeholder stoffer, som kan legitimere folke-medicinens applikationer. Man kunne højst gå med til, at bladens saft og slim virkede som et kølende og smertestillende mucilaginosum på læsioner, abscesser, inflammationer etc. Dr. Heinrich Marzell skriver 1938 (*Geschichte und*

Volkskunde der deutschen Heilpflanzen, s. 239): At vejbred-arterne var så værdsat i fortidens lægekunst og stadig nyder et stort ry hos den brede befolkning, er for så vidt besynderligt som man hidtil ikke i disse planter har fundet stoffer, der giver nævneværdige fysiologiske virkninger.

I nutidens skolemedicin spiller *Plantago* ingen rolle, selv homøopatien gør sparsomt brug heraf (essens af friske planter udvortes for hud- og cellevævsbetændelser).

Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at folkemedicinen, som ellers ynder flest mulige ingredienser i samme middel, sjældent nævner vejbred i blanding med andre droger – og ret usandsynligt, at en så gammel og stadig meget almindelig, vidt udbredt praksis altid var nytteløs og udelukkende skyldes overtro og vanetænkning. Den analoge anvendelse som sårmiddel kan ikke blot forklares som litterær udveksling af medicinske erkendelser i nyere tid, idet de enkelte landes oplysninger herom ofte går meget langt tilbage. At megen folke-medicin blev ført med kolonisterne (og planterne) fra land til land, skal ikke undervurderes; Nordamerikas indianere f.eks. kan have lært brugen af vejbred som sårmiddel hos engelske og franske nybyggere. Men velbevandret i empirisk urtemedicin, som indianerne altid var, ville de næppe have fortsat applikationerne i to århundreder, hvis de aldrig med *Plantago* havde opnået visse positive resultater.

Hvorvidt *Plantago* må regnes til de rationelle lægemidler, kan kun definitivt afgøres med farmakologiske undersøgelser og kliniske forsøgsrækker. De hidtil anstillede kemiske analyser gav til dels meget modstridende resultater. Ifølge Otto Gessner (1953),¹⁴⁷ som refererer de nyere arbejder, er der slimstoffer og meget xantofyl i alle organer af *P. lanceolata*, endvidere glykosidet aukubin, men ikke (imod tidligere antagelser) saponin. Skriftrækken *Arzneipflanze* nævner 1958¹⁴⁸ aukubinet (identisk med rhinantin) som karakteristisk

for Plantaginaceae; i *P. major* findes helosidet planteose, i *P. lanceolata* enzymerne invertase og emulsin samt løbe, desuden garvestoffer, rhodan, vitamin K; asken er påfaldende rig på kalcium. Andre analyser gav jern, fosforsyre, vitamin A og C, tanninlignende substanser.¹⁴⁹ Gerh. Madaus fandt (1941) i hele *P. major* 12–22 mg vitamin C pr. 100 g, i *P. lanceolata* 13,5–167 mg.¹⁵⁰

At mucilago kan øve en lindrend eeffekt på såret kropsvæv er velkendt. Men de ovennævnte enzymer spiller muligvis også en rolle, f.eks. ved at lindre eller fjerne ”dødt kød”, således at såret hurtigere heles. Der praktiseres i nutiden netop en enzymatisk nedbrydning af nekrotiseret cellevæv, omend med andre enzymer (trypsin). Om aukubinet ved anvendelsen som mucilaginosum har en ekspektoriserende virkning, vides ikke. Et 10 % dekokt af drogen *P. lanceolata* stimulerede (imod tidligere angivelser) blodets koagulation både in vitro og in vivo; heller ikke her er de(n) aktive substans(er) kendt.

Den sovjetiske forsker Vladimir Filatov har opfundet en metode til fremstilling af medicin ved hjælp af ”biogenetiske stimulanser”; disse substanser dannes i planter (og dyr), når de anbringes under ugunstige vilkår. Indført i en fremmed organisme skal de aktivisere livsprocesserne. Til ekstraktionen af sådanne terapeutika anvendes bl.a. vejbred, burre og sukkerroe, der nogen tid er holdt i mørke eller udsat for Røntgen- og ultraviolette stråler.¹⁵¹ – I USA er fremstillet en officinel salve af pulveriserede tørre *Plantago*-blade plus vaselin. Den havde en inflammationshæmmende effekt, stimulerede epitheliseringen og virkede hurtigt gunstigt på visse former eksem og impetigo.¹⁵²

Folkemedicinens anvendelse af en så ”fortrampet” urt under lidet hygiejniske forhold indebar selvsagt stor risiko for sårets inficering med f.eks. stivkrampebaciller. Når det ikke synes at have været tilfældet, kan

forklaringen være, at *Plantago* har bakterio-statisk virksomme stoffer (der atter legitimerer andre af vejbreds folkemedicinske applikationer, bl.a. for sygdomme i åndedrætsvejene). E. Freerksen opdagede 1950¹⁵³ under forsøg per os med kaniner, at *P. lanceolata* rummer en substans (måske flere) med klart antibiotisk effekt, der genfandt aktiv i urinen. To kvindelige sovjetiske forskeres forsøg (publ. 1953) med *Plantago*-ekstrakter viste ingen antibakteriel virkning; derimod havde en ekstrakt af frisk samlede blade, i fortyndingen 1:1, en såvel lægende som blodstillende virkning på udvortes læsioner – des mere, når der (som i folke-medicinen) blev lagt et blad direkte på såret. *Den leukocyttære migration og de nekrobiotiske ændringer i den omgivende muskulatur blev noget stimuleret*. Allerede på behandlingens anden dag kunne noteres en bedre epithelise-ring, og hyperæmiseringen på kontrolsår var svagere.¹⁵⁴

G. Winter (Bonn) kontrollerede *P. major*, lanceolata og media for antibiotika på tolv sygdomsvækkende bakteriearter, således coli, tyfus, paratyfus, dysenteri, abortus Bang, og resultatet var positivt i alle forsøgsrækker.¹⁵⁵

Tilbage står en endnu ikke anstillet farmakodynamisk undersøgelse af roden, som nævnes i adskillige af folkemedicinens applikationer – og spørgsmålet, om klorofylen kan spille en rolle.

Klorofyl er et i skolemedicinen forholdsvis nyt terapeutikum. Den første meddelelse om dets bloddannende egenskaber gav E. Bürgi (Bern) 1916,¹⁵⁶ som blev inspireret til sine iagttagelser af Willstätter's arbejder (1916ff.) om klorofylets nære kemiske slægtskab med hæmoglobinet. Bürgi fandt, at klorofyl, indtaget oralt, stimulerer hæmoglobindannelsen, hvilket bekræftedes af adskillige forskere. Under studiet af klorofylets virkninger opdagede han siden dets granulationsfremmende og epitheliserende effekt på sår. Han kunne i friske sår fastslå, at en kombination af klorofyl

og blodfarvestof bevirkede en stærk aktivering. Hæmoglobin og dets nedbrydningsprodukter hæmatoporfyrin og bilirubin har forøvrigt ligeledes en lægende virkning på sår.¹⁵⁷ En amerikansk læge Gruskin offentliggjorde i 1940 positive resultater af sårbehandling af 1200 patienter med en klorofylsalve.¹⁵⁸

Smith og Livingstone beretter 1943¹⁵⁹ om dyreforsøg med vandopløste klorofylpræparater; hos 2/3 af de behandlede dyr blev noteret en ca. 25 % kortere lægetid. Selv sår inficeret med *Streptococcus aureus* og *Staphylococcus hemolyticus* viste en kortere helingstid hos 67 % af dyrene. W. F. Bowers offentliggør 1947¹⁶⁰ meget lovende resultater i 400 tilfælde; navnlig inficerede sår og bylder reagerede positivt på behandlingen med en 10 % vandopløst klorofyl. E. B. Carpentier beretter ligeledes (1949)¹⁶¹ om en lang række tilfælde, hvor sår og bylder, der ikke lod sig læge med gængse metoder, blev gunstigt påvirket af en 1 % klorofylopløsning (der havde en bedre virkning end en salve med klorofyl). Bowers og Carpentier fandt også, at fugtige klorofylomslag i sådanne tilfælde var bedre end forbindelse med penicillin.

Det er i de seneste år ofte blevet diskuteret, hvorvidt klorofylbehandlingen har en bakteriostatisk effekt. Men en række nyere undersøgelser viser en klar og specifik virkning af vandopløst klorofyl på mange mikroorganismer. Navnlig amerikanske arbejder understreger den særdeles gode virkning ved behandlingen af forskellige abscesser.¹⁶²

O. Priessnitz omtaler 1950¹⁶³ det vandopløste klorofyls granulationsfremmende virkning på mindre sår, brandsår, ulcis cruris, impetigo contagiosa, ulcerøse eksemmer, betændte sår og åbne bylder. Med en klorofylsalve kunne F. O. W. Meyer¹⁶⁴ læge ulcus cruris, brandsår og gamle bylder, der forgæves var blevet behandlet med andre midler. Der er videre blevet opnået meget gode resultater med vandopløst klorofyl og klorofylsalver i et stort klinisk materiale med abscesser på underkæbestrømterne.¹⁶⁵

Plantago maior. Breyt Weggrich.

Plantago minor. Spisweggrich 4

Glat vejbred eller groblad (Plantago major) (ovan) och lancetblad vejbred eller svartkämpar (P. lanceolata) (t.h), ur Christian Egenolff, Herbarum, arbum, fruticum, frumentorum ac leguminem, Frankfurt, 1546.

Rapporter fra forskellige farmaceutiske firmaer beretter om resultater med vandopløste klorofylpræparater på kronisk sinusitis, hæmorrider, kløende udslæt, øjenlågssår og hornhindebetændelse.¹⁶⁶ Brandsår reagerer særlig godt på klorofylbehandlingen.¹⁶⁷

Det turde være hævet over al tvivl, at en ikke ringe part af folkemedicinen beror på empiri. Den ældste sårterapi lagde grønne og helst kødfulde blade af visse planter på sår af enhver art. Gang på gang fremhæves det, at bladene først skal knuses, d.v.s. at klorofylet, løst fra cellevævet, kan komme i direkte kontakt med læsionen.

Det meget store antal kliniske prøver, som bekræftede klorofylets eller dets forvandlede produkter særlig (granulationsfremmende, epitheldannende) effekt, lader os erkende, at bladgrøntet har en vævsspositiv virkning. Spørgsmålet er da, hvilke(n)

substans(er) der er udslaggivende, og om der samtidig sker en antibiotisk effekt.

De farmakodynamiske processer efter klorofylappliceringen kan imidlertid ikke kritisk vurderes ud fra et enkelt aspekt. Medens såret heles samvirker mange faktorer – granulationen og epitheliseringen danner én gruppe, angrebet på sårets patogene mikroorganismer en anden. Bowers mener, at klorofylets tilsyneladende bakteriostatiske virkning må skyldes en stimulering af sårets nærmeste celler – altså opfattes som kroppens repressive reaktion, der understøttes af klorofylets granulationsfremmende virkning. Men så længe vor viden om klorofylets bakteriostatiske effekt endnu er problematisk, må dets positive indflydelse på sår snarere tilskrives en særlig, endnu ukendt påvirkning af vævets vækst.

At blade af vejbred særlig ofte blev valgt, skyldes vel erfaringer for, at disse planter

egnede sig bedst. Måske indeholder *Plantago* en særlig gunstig kombination af klorofyl med antibiotika, vitaminer, enzymer o.s.v., måske artsspecifikke substanser. Her bør anstilles eksakte forsøg.

LITTERATURHENVISNINGER OG NOTER

- 1 Om *P. lanceolata* som antropokorfyt, se Jensen, Knud & Lind, Jens, 1922–23, *Det danske markkruddts Historie*, København, s. 366f.
- 2 Kalm, Pehr, 1937, *Peter Kalm's travels in North America*, New York, s. 64.
- 3 *The Papyrus Ebers*, 1937, ed. B. Ebbell, København, s. 82 (porre, selleri), 85 (tamarisk) m.fl.
- 4 Reichborn-Kjennerud, I., 1933, *Vår gamle trolldomsmedisin II*, Oslo, s. 129ff.
- 5 Oefele, J. von, 1894, *Angebliche Practica d. Bartholomäus von Salerno*, Bad Neuenahr, s. 97–99.
- 6 Reichborn-Kjennerud, I., 1922, *Våre folkemedisinske lægeurter*, Christiania, s. 88.
- 7 Höfler, M., 1908, *Volksmedizinische Botanik der Germanen*, Wien, s. 15.
- 8 *Ibid.*, s. 19, 23.
- 9 *Die Propyläen 5*, 1908, s. 521f. (M. Höfler).
- 10 Grigson, Geoffrey, 1955, *The Englishman's Flora*, London, s. 332; Storms, G., 1948, *Anglo-Saxon Magic*, Haag.
- 11 Rolland, E., 1912, *Flore populaire IX*, Paris, s. 91; *Zeitschrift für rhein. und westfäl. Volkskunde* 10, 1914, s. 187.
- 12 Rolland [note 11], s. 89f., 95.
- 13 *Tilskueren for Landvæsenet I*, 1798, København, s. 259.
- 14 Hoops, Johs., 1905, *Waldbäume und Kulturpflanzen im germ. Altertum*, Strassburg, s. 66.
- 15 Heide, F., 1955, *Bidrag til de folkelige Plantenavnes Systematik II*, København, s. 22–26.
- 16 Marzell, Heinrich, 1925, *Die Pflanzen im Volksleben*, Jena, s. 59.
- 17 Lange, Johan, 1960, *Ordbog over Danmarks Plantenavne II*, København, s. 272.
- 18 Lyttkens, Aug., 1904–15, *Svenska växtnamn*, Stockholm, s. 182, 184, 1650 (1538ff.), som botanisk slægtsnavn fra 1792 (siden ofte kun *gro*). Reichborn-Kjennerud [note 6], s. 87: 1766ff., N.Norge; Lange, [note 17], s. 279: Thott 8° 254 III, 183, tilføjet i 1700-t., *Pharm. Dan.*, 1772 (folia plantaginis).
- 19 Vide, Sten-Bertil, 1954, i *Scandinavia et fenougrica* (festskrift til Björn Collinder), s. 344f.
- 20 Heukels, H., 1907, *Woordenboek d. Nederlandsche Volksnamen van Planten*, Amsterdam, s. 187: Franke D., & Ploeg, D. T. E. von d., 1955, *Plantenammen yn Fryslân*, Ljouwert, s. 100.
- 21 Lyttkens [note 18]; *Västerbotten*, 1926, s. 248.
- 22 Lange [note 17], s. 278.
- 23 Reichborn-Kjennerud [note 6], s. 87.
- 24 Skr. medd. af dr. Heinrich Marzell, sml. hans værk *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen I*, 1943, Leipzig, s. 87f. (*Achillea*), 253 (*Anagallis*).
- 25 Heukels [note 19a].
- 26 Earle, John, 1880, *English Plant-Names*, Oxford, s. 25; Britten, J. & Holland, Rob., 1878–86, *A Dictionary of English Plant-Names*, London, s. 702.
- 27 Britten-Holland [note 26], s. 435.
- 28 *Ibid.*, s. 249, 592.
- 29 Thompson, R. Campbell, 1949, *A Dictionary of Assyrian Botany*, London, s. 26f.
- 30 *Corpus medicorum latinorum 4*, 1927, Lipsiae, s. 22ff.
- 31 Pfeiffer, F., 1863, *Arzneibücher*, Wien, s. 142.
- 32 Magnus, Albertus, 1867, *De vegetabilibus VII*, ed. E. Meyer & C. Jessen, Berlin, s. 369.
- 33 *Völsungasaga*, 1865, ed. Sophus Bugge, Christiania, s. 97.
- 34 Klemming, P. G., 1883–86, *Läke- och örteböcker från Sveriges medeltid*, Stockholm, s. 24, 215, 239.
- 35 Gislason, K., 1860, *Fire og fyrretyve ... Prover af oldnordisk Sprog og Literatur*, København, s. 470f.

- 36 *Codex Arnamagn.* 434 a 12°, ed. *Kgl. Vid. Selsk. Skr.*, 6. rk. hist. og filosof. afd. VI, 4, 1907, s. 376.
- 37 Larsen, H., 1931, *An old Icelandic medical miscellany*, Oslo, s. 128.
- 38 Saaby, Viggo, 1886, *Det arnamagneanske håndskrift* 187 8°, København, s. 62, 67.
- 39 Harpestræng, H., 1917, *Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger*, ed. Mar. Kristensen, København, s. 12f., 108, 206f., 248f.
- 40 Harpestræng, H., 1936, *Liber Herbarum*, ed. Paul Hauberg, København, s. 104f., 147; der tilføjes, at Avicenna (930–1037) så en kvæstet slange lægge vejbred på sine sår.
- 41 *Ny kgl. Saml.* 3457.8°, 149r.
- 42 Høeg, Eiler, 1934, *Licent. med. Johann Valentin Wille*, København, s. 72.
- 43 Olavius, O., 1787, *Oeconomisk-physisk beskrivelse over Schagen Kiøbstad og Sogn*, København, s. 113.
- 44 Rafn, C. G., 1796, *Danmarks og Holsteens Flora I*, København, s. 641, 643.
- 45 Skougaard, P. N., 1804, *Beskrivelse over Bornholm*, København, s. 38.
- 46 Hornemann, J. W., 1806, *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære*, København, s. 138.
- 47 Medd. af C. A. Thyregod til E. Rostrup; sml. Strange, Helene, 1945, *I Mødrenes Spor*, København, s. 189.
- 48 *Skattegraveren V*, Kolding, s. 1888, s. 72; XII, 1889, s. 39.
- 49 *Flora og Fauna*, 1894, s. III.
- 50 Tang Kristensen, E., 1922, *Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket*, Viborg, s. 244, 313.
- 51 Hansen, H. P., 1943, *Kloge Folk II*, København, s. 229.
- 52 *Tidsskr. f. hist. Botanik I*, 1921, s. 248f. – også om blade af følfod, burre, hyld.
- 53 *Fra Holbæk Amt*, 1923, s. 186: Graves, Karoline, 1921, Ved Halleby Aa, København, s. 186, jnf. Tang Kristensen [note 48], s. 214.
- 54 *Skattegraveren XII*, 1889, Kolding, s. 157 (Salling); forvansket til *vejbolle*, -blade om *P. lanceolata*: Lange [note 17], s. 277 (Loll, Sj.).
- 55 Isager, Kr., 1905, i *Bibliotek for Læger*, s. 369.
- 56 Dansk Folkemindesamling 1906/23: 1753 Ørum, Viborg amt, 2058 (Skanderborg), 2390 (Lunderskov), 2224 (Taaning), 1042 (Kværndrup).
- 57 Medd. bot. gartner Axel Lange ca. 1940.
- 58 Lange, Axel, 1932, *Fynske Plantenavne og Folkeminder om Planter*, Odense, s. 115; *Fynsk Hjemstavn*, 1939, s. 45.; medd. ca. 1940 af lærer i V. Hæsinge til Axel Lange.
- 59 Jessen-Lind [note 1], s. 369.
- 60 Medd. fra fru Kirstine Andersen, Nr. Næraa pr. Skamby 1948.
- 61 Dansk Folkemindesamling 1906/23: 625 (Magleby).
- 62 Klemming [note 32] (1500-t.).
- 63 Linné, Carl von, 1950–51 [1747], *Herbationes Upsalienses I. Herbationerna* (Svenska Linne-Sällskapets årsskrift), Uppsala, s. 39.
- 64 Linné, Carl von, 1910, *Linné's botaniske "Prælectiones privatissima" på Hammarby 1770* (Martin Vahls håndskrift) (Bergens Museums Aarbok, nr. 1), Bergen, s. 22 – jnf. *Linné-Sällskapets årsskr. 1950–51*, 1951, s. 39.
- 65 Retzius, A. J., 1806, *Flora oeconomica Sveciæ II*, Lund, s. 522.
- 66 Palmstruch, J. W. & Wahlenberg, G., 1825, *Svensk botanik IX*, Stockholm; Bergmark, Matts, 1961, *Vallört och vitlök*, Stockholm, s. 156.
- 67 *Västsvensk forntro och folksed*, 1923, Göteborg, s. 195f., Tillhagen, Carl-Herman, 1958, *Folkelig läkekonst*, Stockholm, s. 237, 251, 265, 276; også blade af kål, el, syren, tobak.
- 68 *Festskr. til H. F. Feilberg*, 1911, København, s. 712; *Västerbotten*, 1926, s. 269; *Ångermanland-Medelpad*, 1935, s. 46; Gustavson, Herbert, 1947, *Gotländska växtnamn*, Visby, s. 6.
- 69 *Nytt Mag. f. Naturvidenskapene* 80, 1939, s. 102; *Blyttia* 8, 1950, s. III.
- 70 Storaker, Joh. Th., 1932, *Sygdом og Forgjørelse i den norske Folketro*, Oslo, s. 47; Reichborn-Kjennerud [note 6], s. 87f. og sm. Forf., 1930, *Den gamle Urtegaard*, Sarpsborg, s. 24. Fol. digitalis som trækplaster på bylder el.

- (forhen) med fontanelle til at øge pusafsondringen, men blev denne for stærk, lagdes *Plantago* nærmest bylden (Reichborn-Kjennerud [note 6], s. 86).
- 71 Schübeler, F. C., 1885, *Norges Væxtrige I*, Christiania, s. 602.
- 72 Quisling, N. A., 1918, *Overtroiske Kure og Folkemedicin i Norge*, Christiania, s. 42.
- 73 Hult, Ruth, 1937, *Østfoldminne*, Oslo, s. 68.
- 74 Reichborn-Kjennerud [note 4] II, s. 130.
- 75 *Hembygden* II, 1911, s. 149; Landtman, Gunnar, 1925, "Væxtlighetsriter", *Finlands sv. folkdiktning* VII, Helsingfors, 2, s. 254; *Finlands sv. folkdiktning* VII. 5. *Magisk folkemedicin*, 1927, Helsingfors, s. 42, 330; Tillhagen [note 65], s. 259.
- 76 Suhonen, Pentti, 1936, *Suomalaiset kasvinimet*, Helsingfors, s. 271ff.
- 77 Qvigstad, J., 1932, *Lappische Heilkunde*, Oslo.
- 78 Svabo, Jens Chr., 1959, *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*, København, s. 153.
- 79 Landt, Jørgen, 1800, *Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne*, København, s. 180.
- 80 Rasmussen, R. K., 1959, *Gomul føroysk heima-rað*, Tórshavn, s. 94.
- 81 Hjaltalin, O. J., 1830, *Islendzk Grasafræði*, Kaupmannahöfn, s. 122; Jenssen-Tusch, H., 1867-71, *Nordiske Plantenavne*, København, s. 173; Schübeler [note 69], s. 601; Jónasson's håndskr.samling af isl. folkeminder i Dansk Folkemindesaml. 1918/7 og 1918/III-IV, nr. 2186, 2344.
- 82 Lightfoot, John, 1777, *Flora Scotia* II, London, s. 1089.
- 83 Britten-Holland [note 24], s. 249.
- 84 Grigson [note 10], s. 331f.
- 85 *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend* II, 1950, New York, s. 873; Cameron, John, 1883, *Gaelic Names of Plants*, Edinburgh & London, s. 58; Grigson [note 10], s. 331.
- 86 Dodonaeus, R., 1644, *Herbarius officinarum*, Antwerpen, s. 149.
- 87 Andel, M. A. van, 1909, *Volksgeneeskunst in Nederland*, Utrecht, s. 123, 343, 349, 377, 388, 429f.; Ven, D. J. v. d., 1916, *Bloemen*, Amsterdam, s. 188; Waringa, N. J., 1952, *Fryske plantlore*, Ljouwert, s. 78 (Friesl., 1932, 1934).
- 88 Paque, E., 1896, *De vlaamsche volksnamen der planten*, Namen, s. 122, 538.
- 89 Andel [note 84], s. 267.
- 90 Uittien, H., 1946, *De Volksnamen van onze planten*, Zutphen, s. 51.
- 91 Beauquier, Ch., 1910, *Faune et flore populaires de la Franche-Comté* II, Paris, s. 289; Correvon, Henry, 1917, *Plantes et Santé*, Paris, s. 225.
- 92 Rolland [note 11], s. 88, 94. Analoge navne til Achillea: *Sprog og Kultur* XX, 1956, s. 87.
- 93 Beauquier [note 88].
- 94 Höfler [note 7], s. 15.
- 95 Treichel, A., 1880, i *Schriften d. Naturforsch. Gesellsch. zu Danzig*, n. f. 5, s. 5, jnf. Höfler [note 7], s. 21.
- 96 Neidhart, Fr. X., 1867, i 19. *Bericht d. Naturhist. Ver. in Augsburg*, s. 47. Eller rødderne skulle opgraves en fredag v. tiltagende måne og bæres i strømperne, til de blev tørre, da ville ligtorne også forsvinde (ibid.).
- 97 Bothe, H., 1928, i *Abhandl. und Ber. d. Naturwiss. Abt. d. Grenzmark. Gesellsch. z. Erforsch. und Pflege d. Heimat* 3, s. 5.
- 98 Pieper, Rich., 1897, *Volksbotanik*, Gumbinnen, s. 291.
- 99 Brunner, Johann, 1922, *Heimatbuch des Bezirksamtes Cham*, München, s. 89.
- 100 Medd. 1957 af dr. H. Marzell, Gunzenhausen m. de øvrige ikke-dokum. navne.
- 101 Huntemann, J., 1931, *Die plattdeutschen Namen ...*, Oldenburg, s. 58.
- 102 Heidt, Karl, 1942, *Gegenwärtige Kenntnis und Anwendung einheim. Heilpfl. in d. Volksmedizin*, Giessen, s. 94.
- 103 Marzell, H., 1935, *Neues Illustr. Kräuterbuch*, Reutlingen, s. 287; Niessen, J., 1937, *Rheinische Volksbotanik* II, Berlin, s. 86, 89.
- 104 Marzell, H., 1925, *Bayerische Volksbotanik*, Nürnberg, s. 148, 159f.; af et oprind. empirisk

- middel blev et overtroisk: plukket Osvaldsdag (5. aug.) skal ét frø indtaget kunne fået fremmedlegeme til at træde ud af kroppen: Fischer, Herm., 1904–36, *Schwäbisches Wörterbuch* 5, Tübingen, s. 629; 6, s. 1759, 1770.
- 105 Gréb, Jul., 1943, *Zipser Volkepflanzen*, Kesmark, her efter ms.
- 106 Krauss, Friedr., 1943, *Nösmerländ. Pflanzennamen*, Beszterce-Bistritz, s. 415, 417f.
- 107 Wartmann, B., 1864, *Beiträge z. St. Gallischen Volksbotanik*, Wien, s. 29.
- 108 *Schweiz. Archiv für Volkskunde* 8, 1904, s. 150; 42, 1945, s. 206 (fr. Schw.); 45, 1948, s. 93; Kummer, Bernh., 1953, *Schaffhauser Volksbotanik* I, Schaffhausen, s. 38. Urten lægges også ml. køernes klovjern og klov for at hindre eller læge gnidsår: Rolland [note 11], s. 89, 263.
- 109 *Schweizerisches Idiotikon* 5, 1885, Frauenfeld, s. 186.
- 110 Manz, Werner, 1916, *Volksbrauch und Volksglaube ...*, Basel, s. 70.
- 111 Fossel, Viktor, 1957, *Volksmedizin und medizin. Aberglaube in Steiermark*, Graz, s. 148, 155f., 161; Hupfauft, E., 1957, *Zillertaler Volksmedizin*, Innsbruck, s. 31.
- 112 Alksnis, J., 1894, i *Historische Studien aus d. pharmakolog. Institute d. Kaiserl. Univ. Dorpat V*, s. 217.
- 113 Luce, J. W. L. von, 1829, *Heilmittel d. Esthen auf d. Insel Oesel*, Pernau, s. 14.
- 114 Wallmén, Olof, 1954, *Alte tschechische Pflanzennamen und Rezepte in Botanicon Dorstens*, Uppsala, s. 54f.; Machek, Václav, 1954, *Ceská a slovenská jména rostlin*, Praha, s. 218.
- 115 *Balkan-Archiv* II, 1926, s. 222.
- 116 *Wissenschaftliche Mittheil. aus Bosnien und d. Hercegovina* II, 1894, s. 382, 430, 443f.
- 117 Visiani, Rob. de, 1842–52, *Flora Dalmatica* II, Lipsiae, s. 1.
- 118 Hovorka, O. von & Kronfeld, A., 1908, *Vergleichende Volksmedizin* I, Stuttgart, s. 445.
- 119 *Dictionary* [note 85].
- 120 *Journal of the Gipsy Lore Soc.* 3, 1909–10, s. 29.
- 121 Bertolani, Antonio, 1833–54, *Flora italica* II, Bononiæ, s. 156.
- 122 Dragendorff, G., 1898, *Die Heilpflanzen d. verschied. Völker und Zeiten*, Stuttgart, s. 618f.
- 123 Henvisninger til russisksprog. litt. delvis benyttet i det flg.: *Historische* [note 109] I, 1889, s. 226f.
- 124 Richter, W. M., 1813, *Geschichte d. Medizin in Rusland* I, Moskva, s. 112.
- 125 Krebel, Rud., 1858, *Volksmedizin und Volksmittel verschied. Völkerstämme Russlands*, Leipzig, s. 174f, 180.
- 126 Ossadcha-Janata, Natalia, 1952, *Herbs Used in Ukrainian Folk Medicine*, New York, s. 63, 81.
- 127 Hovorka & Kronfeld [note 115] II, 1909, s. 427, jnf. note 68.
- 128 Bergen, Fanny D., 1899, *Animal and Plant Lore*, Boston, s. 114; *The Dispensary of the United States of America* 24 ed., 1947, Philadelphia.
- 129 Tantaquidgeon, Gladys, 1942, *A Study of Delaware Indian Medicine Practice and Folk Beliefs*, Harrisburg, s. 31, 65.
- 130 Fenton, Wm. N., 1942, *Contacts between Iroquois Herbalism and Colonial Medicine* (Smithson. rep. for 1941), Washington, s. 525.
- 131 Smith, Huron H., 1928, *Ethnobotany of the Meskwaki Indians*, Milwaukee, s. 235; sm. Forf., 1933, *Ethnobot. of the Forest Potawatomi Indians*, Milwaukee, s. 71.
- 132 Train, Percy, Henrichs, James R. & Archer, W. Andrew, 1957, *Medicinal uses of plants by indian tribes of Nevada*, Lawrence, s. 39, 79f.; derudover nævnes kun to udvortes applikationer, begge m. dekokt på roden.
- 133 Smith, Huron H., 1932, *Ethnobotany of the Ojibwe Indians*, Milwaukee, s. 38of., 431; at bladene har en vis effekt, bekræftes af forf.: *en slemt læderet hånd svulmede voldsomt op og blev lægt ved simpelthen at binde vejbreddblade om den* (ibid.).
- 134 Smith, ??? [note 130]; Densmore, Frances, 1928, i *44th ann. rep. of the Bur. of Amer. Ethnology*, s. 348f., 353, 376, 431; m. tilfælde hvor midlet hjalp. Planten bæres også som amulet mod slangebid (ibid.).

- 135 Gilmore, Melvin R., 1919, i *33th ann. rep. Bur. Amer. Ethn.*, s. 115.
- 136 Romero, John Bruno, 1954, *The Botanical Lore of the Californian Indians*, New York, s. 16f.
- 137 Rousseau, Jacq. & Raymond, Marcel, 1945, *Études ethnobotaniques Québécoises*, Montréal, s. 98, 130.
- 138 Rousseau, Jacq., 1947, i *Les Archives de Folklore* 2, s. 155, 172f.
- 139 *Webbia* XII, 1957, s. 609.
- 140 *Webbia* XVI, 1959, s. 84.
- 141 Burang, Th., 1957, *Tibetische Heilkunde*, Bern, s. 84.
- 142 Dymock, Wm., Warden, C. J. & Hooper, D., 1889, *Pharmacographia Indica* III, Karachi, s. 126.
- 143 Ischimura, T., 1932, *Important Medicinal Plants of Japan*, Tokyo; *Die deutsche Heilpflanze* 7, 1941, s. 41.
- 144 Stuart, G. A., 1911, *Chinese Materia Medica. Vegetable Kingdom*, Shanghai, s. 335.
- 145 *Levende Natuur* 41, 1936, s. 92.
- 146 *Economic Botany* 15, 1961, s. 6.
- 147 Gessner, Otto, 1953, *Die Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa*, Heidelberg, s. 600f, m. kildehenvisn.
- 148 Auster, Fritz & Schäfer, Johanna, 1958, *Arzneipflanzen 19. Lieferung*, Leipzig, s. 16, m. kildehenvisn.
- 149 *Amer. Journal of Pharm.*, 1950; Winkelmann, W., 1951, *Die Wirkstoffe unserer Heilpflanzen*, Freiburg, s. 116.
- 150 Hörmann, Bernh., 1941, *Unsere natürlichen Vitamin-C-Spender*, München, s. 33.
- 151 Trutnev, Vasily, 1957 (særtryk), *Medicines derived from plants*, ORT, s. 5f.
- 152 Hewe, Nils, 1953, *Nöjsamt, sällsamt, nyttosamt om våra växter*, Stockholm, s. 79.
- 153 *Naturwissenschaften* 37, 1950, s. 564.
- 154 Auster & Schäfer [note 148], s. 20–22 (m. litt. henv.); tyske forsøg 1933 og 1939 med saft og dekokt viste ingen styptisk effekt (ebd.).
- 155 Winter, G., 1954, *Die Heilpflanzen des Matthiolum (1611) gegen Infektionen d. Harnwege und Verunreinigung d. Wunden bzw. zur Förderung d. Wundheilung im Lichte der Antibiotikaforschung*, Köln, s. 27.
- 156 *Korrespondenzblatt Schweiz. Ärzte*, 1916, s. 449, 922.
- 157 *Schweiz. Medizin. Wochenschr.*, 1942, nr. 8; *Umschau*, 1942, s. 384. Det schweiziske serum-institut har fremstillet en salve med blodfarvestof og blodgrønt (ibid.).
- 158 *Pharmacy International* 7, 1953, s. 31f.
- 159 *Amer. Journ. of Surgery*, n. s. 62, ÅR, s. 358ff.
- 160 *Ibid.*, 73, ÅR, s. 37ff.
- 161 *Ibid.*, 77, ÅR, s. 167ff.
- 162 *Ibid.*, 75, 1948, s. 562ff.
- 163 *Der Krankenhausarzt* 23, ÅR, 4, s. 181, jnf. *Pharm. Internat.* 5, 1951, s. 34.
- 164 *Pharmaz. Zentralhalle* 2, 1940, s. 39.
- 165 *Medizin. Klinik* 20, 1952, s. 597ff.
- 166 Vogel, Hans, 1954, *Das Chlorophyll in Medizin und Kosmetik*, Nürnberg, s. 18.
- 167 *American Journal of Surg.* 70, 1945, s. 58ff.